

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ

Харківський національний університет внутрішніх справ

Факультет № 6

Кафедра фундаментальних та юридичних дисциплін

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

**з навчальної дисципліни «Проблеми філософія права»
обов'язкових компонент освітньої програми
другого (магістерського) рівня вищої освіти**

за темою «Гносеологічні аспекти права»

081 Право (правозастосування)

Харків 2023

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 25.09.2023 р. № 8

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 6
Протокол від 25.08.2023 р. № 5

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з юридичних дисциплін
Протокол від 22.09.2023 р. № 8

Розглянуто на засіданні кафедри фундаментальних та юридичних дисциплін факультету № 6 (протокол від 18.08.2023 № 8).

Розробники:

1. Професор кафедри фундаментальних та юридичних дисциплін факультету № 6 ХНУВС, доктор юридичних наук, професор Кириченко В. Є.
2. Доцент кафедри фундаментальних та юридичних дисциплін факультету № 6 ХНУВС, кандидат історичних наук, доцент Головка Б. Г.
3. Доцент кафедри фундаментальних та юридичних дисциплін факультету № 6 ХНУВС, кандидат юридичних наук, доцент Зайцев Л. О.

Рецензенти:

1. Професор кафедри міжнародного та європейського права юридичного факультету Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, доктор юридичних наук, професор Гавриленко О.А.
2. Завідувач кафедри теорії та історії держави і права факультету №1 ХНУВС, кандидат історичних наук, доцент Логвиненко І.А.

План лекції

- 1. Гносеологічні інтенції філософії права**
- 2. Класична філософія права**
- 3. Некласична філософія права**
- 4. Висновки**

Рекомендована література:

Основна:

1. Захарцев, С.І. Філософія і теорія права: монографія : / С.І. Захарцев. - Харків : Панов, 2015. - 256 с.
2. Марченко О. В. Філософія права : навч. посібник / Марченко О. В. – Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2015. – 304 с.
3. Нерсисянц В. С. Философия права [Текст] : учебник для студ. вузов, обучающихся по юрид. спец. / В. С. Нерсисянц ; Институт государства и права РАН, Академический правовой ун-т. - М. : НОРМА, 2008. - 648 с.
4. Рабінович П. М. Філософія права [Текст] : навч. посіб. в 5-ти ч. для студ. юрид. вищих навч. закладів / П. М. Рабінович. Ч. 1-2 : Філософія права як наука. Гносеологія права. - Львів : Галиц. друкар, 2014. - 232 с.
5. Розин В.М. Генезис права: методологический и культурологический анализ. – М.: NOTA BENE Медиа Трейд Компания, 2003. – 336 с.
6. Сливка С. С. Проблеми філософії права [Текст] : навч. посіб. / С. С. Сливка ; Нац. ун-т «Львів. Політехніка», Навч.-наук. ін-т права і психології. - 2-е вид., перероб. і доп. - Харків : Право, 2015. - 192 с.
7. Філософія права [Текст] : навч. посібник / О. О. Бандура [та ін.] ; ред. М. В. Костицький, Б. Ф. Чміль ; Національна академія внутрішніх справ України. - К. : Юрінком Інтер, 2000. - 336 с.
8. Філософія права : підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. : затверджено МОН України / О.Г. Данильян, О.П. Дзюбань, С.І. Максимов та ін. - Х. : Право, 2014. - 208 с.
9. Циппеліус Р. Філософія права : підручник : пер. з нім. / Р. Циппеліус. – К. : Тандем, 2000. – 300 с.
10. Философия права : хрестоматия : учеб. пособие : рекомендовано МОН України / под ред. Н.И. Панова. - К. : Ин Юре, 2002. - 692 с.

Додаткова:

1. Бачинін В.А., Журавський В.С., Панов М.І. Філософія права: Підручник для юрид. спец-тей вищих навч. закладів. - К.: Видавничий Дім "Ін Юре", 2003. - 472 с.
2. Гегель Г. Філософія права. Серія: Філософське насліддя;— М.: Мысль, 1990. - 526 стр.
3. Бернюков А. М. Онтологія та гносеологія правової реальності: сучасний стан проблеми дослідження в Україні / А. М. Бернюков // Юридичний вісник. Повітряне і космічне право. - 2014. - № 3. - С. 21-23.
4. Карась А. Філософія громадянського суспільства в класичних теоріях і некласичних інтерпретаціях [Текст] : монографія / А. Карась. - Львів : ВЦ ЛНУ, 2003. - 520 с.
5. Карнаухов О. В. Гносеологія криміналістичного забезпечення доведеності вини / О. В. Карнаухов // Правова позиція. - 2016. - № 1. - С. 113–119.
6. Кельман М. С. Гносеологія юридичної методології / М. С. Кельман // Вісн. Нац. ун-ту «Львів. політехніка». - 2014. - № 801. - С. 70-75.
7. Козловський А.А. Систематизація законодавства як гносеологічний процес // Право України. – 2000. – № 2. – С. 49-51.

Інформаційні ресурси в Інтернеті

1. Мультимедійний посібник «Філософія права» [Електронний ресурс]. URL: http://www.naiau.kiev.ua/books/mnp_fil_prava/Files/media.htm
2. Перелік основних довідників тематичних ресурсів з філософії у комп'ютерній мережі INTERNET [Електронний ресурс]. URL: <http://www.philosophy.ru/linux/linx1.html>
3. Філософія права : підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. : затверджено МОН України / О.Г. Данильян, О.П. Дзобань, С.І. Максимов та ін..— Х.: Право, 2014.-208 с. [Електронний ресурс]. URL: http://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/4%20KURS/4/2/001start.htm
4. Матеріали з навчального предмету «Філософія права» [Електронний ресурс]. URL: <http://textbooks.net.ua/content/category/26/76/32/>
5. Психологическая библиотека Киевского Фонда содействия развитию психической культуры / Раздел Философия [Електронний ресурс]. URL: <http://www.psylib.org.ua/books/index.htm#fil>

Текст лекції

1. Гносеологічні інтенції філософії права

Гносеологія (як наука про пізнання, вчення про сутність і закономірності пізнання, теорія пізнання) присутня у кожній науці. Пізнавальних інтенцій (прагнень, намірів, мети, спрямованості) потребує кожна тема, кожне поняття. У філософії сформувалася потужна теорія пізнання, яка забезпечує дослідника необхідним пізнавальним інструментарієм.

Гносеологія виникла близько початку XIX ст. Первинні цивілізовані суспільства (від Стародавнього Сходу до античності і середньовіччя) намагалися по-різному трактувати саме пізнання. Найбільше це стосується пізнання світу та людини у ньому. У результаті людство отримало велику спадщину наукових праць, спостережень, відкриттів, які філософія намагається і тепер творчо опрацювати, щоб збагатити теорію пізнання новими концепціями.

У гносеології чільне місце займає епістемологія, яка зосереджена здебільшого на вченнях про конкретні, а не закономірні, еволюційні знання. Тобто епістемологія досліджує лише ті знання, які виникли у конкретну історичну епоху, без урахування еволюційного спрямування. Стрибокподібність епістемології спонукає до залучення у теорію пізнання додаткових уявлень певного історичного періоду. Вона дає відповідь на запитання: які чинники сприяли появі тієї чи іншої думки в конкретний період. Хоча епістемологія займається одиничними пізнаннями, проте для гносеології вона є досить потрібною і корисною, оскільки займається конкретизацією.

Гносеологічні інтенції є досить різноманітними, оскільки творчість дослідників не має встановлених меж, усе пізнати неможливо, а те, що в результаті пізнання для одного дослідника є істиною, для іншого -протилежне. Суперечностей у теорії пізнання є доволі багато, і всі вони не є остаточними, тому породжуються нові інтенції пізнання.

На сьогодні існує низка груп концепцій споріднених теорій пізнання: реалістичні, аналітичні, феноменологічні, прагматичні, агностичні, емпіричні, сенсуалістичні, раціоналістичні, ірраціоналістичні, догматичні, релятивістські та інші. Хоча дехто з дослідників класифікує теорії пізнання тільки на класичні і некласичні. До класичних теорій пізнання філософії відносять критицизм, фундаменталізм, нормативізм, суб'єктоцентризм, наукоцентризм, а до некласичних - посткритицизм, відмова від фундаменталізму, суб'єктоцентризму та наукоцентризму. Загалом усе зводиться до критики пізнання або метафізики пізнання, яка має багато напрямів.

У філософії права гносеологічних, епістемологічних інтенцій очевидно

більше, оскільки дослідженням цієї науки займаються представники щонайменше двох наук: філософії та юриспруденції. Не стоять осторонь і соціологи, культурологи та інші спеціалісти. В результаті з'явилася множина наукових досліджень із філософії права, існують альтернативні монографії, навчальні посібники, підручники, довідково-енциклопедичні видання, збільшується кількість дисертаційних досліджень. Тому виникає природна розгубленість студентів у виборі наукової, навчальної чи довідкової літератури. Для часткового вирішення цієї проблеми здійснимо невелику класифікацію напрямів філософії права у супроводі з деякими аналітичними міркуваннями.

Видається можливим розділити всю філософсько-правову літературу на класичну і некласичну, хоча цей поділ досить умовний. Адже кожен автор дотримується як класичної методології, так і некласичної. Віддавати перевагу одній із них недоцільно, оскільки наявність дискусійних питань чи заперечень тільки збагачують науку філософію права.

2. Класична філософія права

У класичній філософії права передусім відображена критика зовнішніх насильницьких впливів на науку. Думки інших авторів ставляться під сумнів, відкидається здоровий глузд, загальноприйнята думка, певна традиція. Тут виникає критика хибних поглядів, помилкових думок, непослідовностей тощо. Особливо це стосується предмета філософії права, її принципів, функцій та ін. Проводяться дискусії щодо пріоритету філософії у праві чи права -у філософії. Кожен автор епістемологічно відстоює своє, очевидно, зважаючи на те, на кого розрахований цей варіант філософії права: на юристів чи філософів. Очевидно, юристам потрібна філософська інтерпретація права, правових категорій, галузей права та ін., що не потрібне у повній мірі філософам. За допомогою філософських категорій юрист має пізнавати право і все, що з ним пов'язане. Іншими словами, філософія допомагає юриспруденції у пізнанні правової дійсності та прийнятті справедливих рішень.

Здійснюючи аналіз із позицій фундаменталізму і нормативізму, класична філософія права опирається лише на знання, сприйняті як норма, ідеал. Сумнівні, не обґрунтовані відомості не беруться до уваги, відкидаються. Особливо це стосується тих правових категорій, що пов'язані з відчуттями, емоціями, сприйняттями, абстрактним мисленням. Такий тип філософсько-правових знань вимагає встановлення першоджерела, фундаменту знань, з якого випливає й теорія пізнання. Звичайно, знайти джерело всіх знань, яке було б нормою, практично не можливо. Тому фундаменталісти і нормативісти вимушені брати до уваги суще, яке лише причетне до буття або має різноманітні онтологічні прояви. Тим самим теорія пізнання зазнає невдач, що породжує

різні філософські течії з метою утвердження утворених норм.

Суб'єктоцентристська філософія права вважається класичною, оскільки в центрі уваги перебуває суб'єкт-дослідник, його власна теорія пізнання, яку повинні сповідувати всі інші. Нові теорії пізнання мають обов'язково узгоджуватися з авторитетними суб'єктами, які ще називаються класиками. Тобто філософія права має ґрунтуватися на класичній філософії, яка пропонує єдині самодостовірні знання, факти брати за взірець, не намагатися встановлювати максимальну об'єктивність у праві. Така філософія права вважалася безальтернативною в усі періоди суспільного розвитку, зокрема - правових відносин.

Класичність філософії права підсилюється ще й наукоцентризмом. Формування науки відбулося в Новому часі й активно розвивається тепер. Строгість, плановість, виваженість та інші чинники дають можливість вирізняти ґносеологічні закономірності. У філософії права необхідно оперувати лише науковими здобутками, які досягаються загальнонауковими і спеціальними методами. Науко-центризм заперечує ненаукові відомості, пропонує використовувати ті факти, які реально існують.

3. Некласична філософія права

У неklasичній філософії права, яка тільки почала розвиватися, значно розширені межі теорії пізнання, допускаються альтернативні думки, нетрадиційні знання.

Так, посткритицизм у філософії права, хоча з недовірою ставиться до здобутих результатів інших, але вважає, що не всяке дослідження треба починати зі самого початку. Багато нових ідей, які тепер узагальнили окремі дослідники, не є цілком новими. Про них писали ще у давні і наступні часи, але особливої уваги їм не приділяли. Тобто використовуються старі ідеї в нових умовах, що в принципі є наукою. Зокрема, по-новому у філософії права здійснюються підходи щодо природного права, моральних норм, синергетики і г. ін. Тим самим вибудовується еволюційна теорія, але здобутки приписуються тому, хто досліджував проблему в даний час. Така ґносеологія часто використовується у дисертаційних дослідженнях та навчально-методичній літературі.

Деякі моделі філософії права відмовляються від фундаменталізму, певних філософських принципів. Сформовані стереотипи у філософії права помалу витісняються новими (не фундаментальними) за допомогою природно-правового тлумачення, правової герменевтики. Пізнання призводить до появи нових понять, дефініцій, які, на перший погляд, не сприймаються однозначно,

але й не піддаються відвертій критиці. Відмова від фундаменталізму здебільшого дає простір для розвитку епістемології або колективного пізнання. У першому випадку дослід бере "удар" на себе, а в другому - є можливість ніби "заховатися" в колективі. Тобто допускаються невпевнені, боязкі, нерішучі пізнавальні процеси, які надалі відходять від міцно закоріненого позитивізму, більше наближаються до природної, біологічної, психологічної теорії пізнання. Про це яскраво свідчать дослідження з антропології права, які завдяки сповідуванню фундаменталізму у філософії права належно не розвивалися.

Все частіше у філософії права простежується відмова від суб'єктоцентризму, ігнорування авторитетних дослідників, які ніяк не можуть відійти від класики. Йдеться про внесення культурних тенденцій у філософію права, інтеграцію всіх наук, урахування генези, історичних подій, національних здобутків. Наприклад, у філософії права часто ніби "напрошується" тема "національного духу права". Дослідники, які не відходять від суб'єктоцентризму, не мають внутрішніх поривів досліджувати цю потрібну тему. Можливо, така модель філософії права є суб'єктивною, індивідуальною, навіть суперечливою, але сукупність таких суб'єктивних моделей значно збагатить правову гносеологію новими поняттями.

Відмова від наукоцентризму яскраво відображає неklasичну теорію пізнання у філософії права. Нетрадиційність, неортодоксальність викладу навчального матеріалу підвищує зацікавленість у студентів. Донаукові, позанаукові пошуки, використання побутових, повсякденних системних фактів у науці значно розширює актуальність філософії права. Ці віднайдені ненауковим методом відомості згодом можуть називатися наукою, а на зміну нової майбутньої науки прийдуть нові ненаукові факти і т. ін. Некласичність філософії права полягає у випередженні подій у науці, але з використанням існуючої науки. Цілковитої відмови від науки у філософії права допустити не можна, але потрібно показати, що наука не є єдиним способом пізнання правової дійсності. Здоровий глузд, повсякденні спостереження, народна мудрість, а особливо культура мають активно залучатися у філософію права. Несправедливо, наприклад, у філософії права замовчується науковий термін "позитивне право поневоленої нації". На перший погляд, це поняття видається абсурдним, бо раніше про це писати було небезпечно. Але це факт: норми права для поневоленого і поневолювача ідентичними бути не можуть. Тому теорія пізнання, яка не знає наукових меж, має вивчати всі процеси, які відбуваються у суспільстві, а не лише вибрані. Тим самим національна філософія права стане на захист кожного члена суспільства, його свободної волі, його пізнавальних правових традицій, прискорюватиме вихідні абстракції, метафізичні методи пізнання свого народу, свого права задля подальшої світової інтеграції.

4. Висновки

Розглянувши пізнання класичної і некласичної філософії права, можна зробити висновок про обов'язкове поєднання науки і культури у висвітленні матеріалу дослідника з нетрадиційним стилем викладу, його методологічних установок, чуттєвого досвіду та форм мислення. Хоча теорія пізнання поволі втрачає своє домінування, але метафізичні дослідження, натуралізація, антропологізація гносеології породжують різні модифікації, форми і напрями філософії права. Тому різні рівні гносеологічних, епістемологічних інтенцій формують нові, неортодоксальні моделі філософії права, які потрібні для сучасного дослідження проблем права і держави.